

OGLED O PRIJEVODU I PREVODIOCIMA*

Ahmed Zildžić

Više nego ikada ranije, danas je, nažalost, zanimanje za duhovnost općenito a posebno islamsku izgubilo neke temeljne kvalitete. U grčevitoj trci da zadovolji osjećanja neosporno živog buđenja religijskih pobuda u svim naraštajima, islamska duhovnost je dospjela na traku bulevarskog senzacionalizma, što će se vremenom pokazati vrlo štetnim. O nekim negativnim posljedicama (uzrocima?) toga bit će riječi i u ovom tekstu. Islamska duhovnost oličena u tesavufskim bratstvima koja na ovim prostorima egzistiraju koliko i sam islam, unatoč plemenitosti učenja koja dubljim smislom poniru u samu strukturu čovjekovog bića i razrađuju tematiku od temeljnog značaja, baveći se filozofskim pitanjima smrti, vrijednostima egzistencije i moralnoj kreposti, temeljito je *mahalizirana* i svedena na nekoliko međusobno antagonnih društava i elitističkih *duhovnih* salona. Kao takva, islamska duhovnost tesavufa savršeno se uklapa u opću *jogizaciju*, koja je postala glavna odlika naše duhovne, pa i kulturne stvarnosti, sa uglavnom okultističkim porivima, uvijek bitno ekstatična i transcendentalna, u lošem značenju

te riječi. Samoproglashene mesije, vidovnjaci i sl. samo su rudimentalni odroni te jadne duhovne zbilje kojoj smo svjedoci. Jedna od posljedica tog stanja ili, pak, uzroka (ovisno od optike) jest i prava poplava duhovne literature koja nas vreba na svakom koraku. Nažalost, ničim kriva, perzijska klasična književnost, koja bezmalo tvori kičmeni stub islamske duhovne tradicije sa glavnim toposima u Rumiju, Hafizu, Attaru i dr., kod nas je uzela svoj udio u tom procesu notorno nepouzdanim prijevodima, koji su tema ovog članka. To se može ustvrditi na samom početku. Samo saznanje da bi takva analiza bila osjetno dosadna običnim čitaocima sprječava me od vertikalnog pogleda u cijelo more primjera filološki potpuno netačnih i misaono neodrživih prijevoda temeljnih djela klasične perzijske književnosti, uglavnom sa engleskog jezika.

Nikako ne potcjenjujem značaj engleskog jezika kao jezika posrednika među različitim kulturama. On je odigrao značajnu ulogu, koja se ne može prenebregnuti. Pošto je ovdje riječ o djelima perzijske književnosti, uloga engleskog jezika je beznačajna: Bosna od XV.

*U povodu knjiga: *Divan-i Hafez: sedamdeset sehura sa Hafezom*, prevod i komentar Ahmed Ananda, *Buybook*, biblioteka *Sufistan*, Sarajevo, 2004., 231 str.; Šejh Sadi Širazi, *Dulistan*, prijevod i komentari Ahmed Ananda, *Buybook*, biblioteka *Sufistan*, Sarajevo, 2005., 251 str.; Mevlana Dželaluddin Rumi, *Mesnevia, IV*, prijevod Velid Imamović, *Buybook*, biblioteka *Sufistan*, Sarajevo, 2005.

stoljeća na neposredan način komunicira sa ovim književnim blagom, koje je daleko od toga da bude obuhvaćeno određenim geografskim područjem. Tu baštinu više vidim kao fluidni uljev iranskog genija, utkanog u biserima perzijske klasike, u zajedničku civilizacijsku riznicu svijeta koja podjednako pripada cjelokupnom čovječanstvu. Tako su i naši preci pet dugih stoljeća pisali (i) na perzijskom, a da niko od njih nije posjetio Iran, iz sasvim očiglednih razloga dugotrajnih neprijateljstava i ratova Osmanskog carstva i safavidskog Irana. Tokom stoljeća, u Bosni se perzijska književnost čitala, izučavala, proučavala, tumačila, pisala. O tome govori dovoljno i letimičan pogled na rukopisno blago u našim bibliotekama. Samo u Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoji više od četrdeset rukopisa Hafizovog Divana, isto toliko Sađijevih, Attarevih, Rumijevih i djela mnogih drugih perzijskih klasika. Uz njih nalazimo i leksikografsku građu, znatan broj rječnika (arapsko-perzijskih, osmansko-perzijskih) te gramatika perzijskog jezika, što nam zorno kazuje da se radi o priručnoj literaturi: posljednja grupa djela imala je zadatak da premosti jezičku barijeru i otvori put zainteresiranom čitaocu u obilja klasične perzijske književnosti. Bosna je iznjedrila najvećeg komentatora Hafizovog divana (*Đulistana*, *Bustana* i *Mesnevi*je također), Ahmeda Sudija Bošnjaka. Samo onaj ko može prodrijeti u kulturnološki kod i shvatiti koji značaj uživa Hafizov divan u kolektivnom i individualnom životu Iranaca, može shvatiti značaj te činjenice. To kapitalno djelo objavljeno u četiri divovska toma u perzijskom prijevodu i danas, nakon nekoliko stoljeća, spada u red obavezne literature svim poznavateljima i ljubiteljima Hafizove lirike.

Tokom stoljeća, što je sasvim prirodno, komentatorska literatura je dalje napredovala. Danas se samo o jednom gazelu iz Hafizovog divana pišu cijele knjige. Sve do rušenja mevlevijske tekije na Bembaši, u Bosni je postojala živa mevlevijska praksa. Skupa sa njom, i katedra *Mesnevi*je. Dovoljno je pogledati profil ljudi koji su se prihvatili zadaće tumačenja tog veličanstvenog štiva: reis Džemaludin Čaušević, koji je tokom boravka u Istanbulu pristupio mevlevijskom redu i tesavufske

sposobnosti mevlevijskog reda, perzijski jezik i tumačenje *Mesnevi*je sticao pred svojim šejhom Muhamedom Esad-dedeom, najistaknutijim interpretatorom tesavufa svoga vremena, zatim hadži Mujaga Merhemić Hajri, Fejzullah Hadžibajrić i dr. Nakon gotovo stoljetne tradicije tumačenja *Mesnevi*je, gdje se u određenim vremenskim intervalima tokom jednog kružoka govorilo o tek nekoliko stihova iz tog djela, posljednji u nizu tumača (ili mesnevihana) odlučio se zabilježiti sa tih skupova sabrati i objaviti u prva dva toma *Mesnevi*je koji su objavljeni prije rata.

Da ne bi bilo zabune, treba reći da je to možda posljednja klasična figura naše učenosti iz oblasti tesavufa. Rahmetli Fejzullah Hadžibajrić, pored nesporne jezičke kompetencije u sva tri orijentalna jezika, cijeli svoj život je proveo u duhovnom miljeu i tradiciji islamskog tesavufa. Prijevod koji je podario, uvijek i do kraja zabrinut i protkan osjećanjem odgovornosti za njegovu stasalost, sukus je tog duhovnog puta, koji je za nas danas apstraktan i nedostižan, iako fascinantno nadahnjujući. Upravo na takvu tradiciju, kojom bi se dičile mnogo *veće* kulture nego što je to naša, dolazi bujica prevedenih djela iz te tradicije, ali ovaj put sa jezika uljeza. Važno je razmotriti taj odnos: prevodioci ovih djela mahom dolaze iz tesavufskih krugova koji su bez izuzetka vrlo skeptični, često i neskriveno neprijateljski prema zapadnim autorima engleskih prijevoda. Potonji su optuženi da su, uvijek na estetskoj distanci spram predmeta vlastite akademske ekspertize, bazičnim djelima tesavufa svojim prijevodom nametnuli tendenciozne interpretacije, te o islamu dali niz sasvim proizvoljnih i neutemeljenih ocjena. Ali, pošto je u ovom slučaju engleski prijevod *izvornik*, jer do pravog izvornika na perzijskom ne mogu doprijeti, situacija se bitno mijenja: iznenada A.J. Arrbery i R.A. Nicholson postaju vodeći svjetski autoriteti, neupitni interpretatori, vrsni poznavaoци *stvari*. Ili su to oni oduvijek bili, ili to nisu ni sada. Takav obrt nalazim bremenitim značenjem. Pošto su Hafizova poezija i Rumijeva *Mesnevi*ja izrazito metaforička djela sa nepreglednim alegorijskim perivojima, punina njihovog shvatanja može se ostvariti jedino tumačenjima i komentarima,

kojih je samo o ova dva djela napretek. Ta komentarska književnost pisana je gotovo isključivo na jeziku izvornika (eventualno na turskom i arapskom), što znači da je i ona ostala izvan domašaja prevodilaca. To je, svakako, poharalo nivoe interpretacije, prvo one nastale na engleskome jeziku, a zatim još dublje i prijevode sa engleskog na naš jezik. Suštinski naslonjena na stup islamske duhovnosti, Časni Kur'an, *Mesnevija*, kao ni Knjiga ne navodi priče radi njih samih, niti radi rasonode. Svaka od njih na alegoričan, uvijek dovoljno naglašen način navodi niz pripovijesti iz hijeropovijesti, prožimajući narativne strukture duhovnošću čije je usvajanje primarno. Bez komentarske literature, dolazi do reduciranja sadržaja naracije i njenog *svlačenja* u ravan ogoljene pripovijesti, glavne opasnosti koju u ovakvim djelima treba izbjegavati.

Naoružani tek engleskim prijevodom (koji će se najčešće pokazati kao netačan ili, u najboljem slučaju, djelimično tačan), i bez uvida u komentarsku književnost, oni su bez propisne poputnine stupili u odiseju čije prave razmjere je teško sagledati. Čak ukoliko ustvrdimo da je engleski prijevod sjajan i uspio, to može biti posljedica niza metoda i tehnika u samom procesu prevodenja sa perzijskog na engleski. To nikako ne znači da će se iste metode pokazati uspješne u prijevodu sa engleskog na bosanski. Našim prevodiocima je presudna mogućnost da prate značenje od perzijskog izvornika do engleskog prijevoda; stoga engleski prijevod zatiču takav kakav jest i uzimaju ga zdravo za gotovo. Na valovima epohalnog poduhvata, autori bosanskih prijevoda se odnose prema tradiciji koju sam dao samo u skicama sa pozicija krajnje arogancije: Iako je, dakle, prva dva toma *Mesnevije* sa perzijskog jezika (uspoređujući prijevod sa onima na turskom, arapskom i tucetu drugih jezika koje je Hadžibajrić poznao) prevela osoba takvog duhovnog napregnuća i profila kao što je Hadžibajrić, autor prijevoda *Mesnevije* se odlučio dati svoj prijevod sa engleskog jezika. Preklapanje bi značilo neprihvatanje rješenja koje je ponudio Hadžibajrić, iako o tome nigdje nema ni riječi. Štaviše, prijevod prva dva toma nije ni objavljen, pa se stvara lažni dojam da su III. i IV. tom

prijevoda, kao i svaki naredni kojim nas *Buybook* bombardira ostavljajući nam tek koji mjesec da *dodemo sebi*, ustvari prirodni nastavak posla koji je započeo Hadžibajrić. Unekoliko razumijem takvu odluku prevodioca; on je pametniji od toga da bi upao u takvu zamku. Objaviti prva dva toma svoga prijevoda sa engleskog jezika značilo bi pružiti svima priliku, i onima koji ne znaju perzijski, da usporede i sagledaju razlike u prijevodima: jednog, nastalog sa perzijskog, koji je sačinio Hadžibajrić, i drugog, nastalog sa engleskog, koji je učinio naš prevodilac. Volio bih vidjeti čovjeka koji bi se između te dvije varijante odlučio za potonju.

Slučaj *Dulistana* je jednako opor. To klasično djelo perzijske književnosti je sa perzijskog jezika preveo dugogodišnji stručni savjetnik Orijentalnog instituta, jedan od najboljih kodikologa koje je ova zemlja imala Salih Trako. Navodno ne prihvatajući taj prijevod, iznova bez ikakvog objašnjenja ili dokaza, autor prijevoda se odlučio *Dulistan* ponovo preveseti sa engleskog jezika! Mislim da nije zabilježen slučaj usporediv sa ovim. Umjesto da izdavačka kuća uradi ponovno izdanje prijevoda tog klasičnog djela sa perzijskog izvornika, što bi bilo jedino logično rješenje, oni se odlučuju stati iza prijevoda iste knjige sa engleskog jezika.

Osnovni problem i nije možda u prevodiocima, koliko u izdavačkim kućama koje su te knjige objavile (određenije mislim na ediciju nazvanu *Sufistan* izdavačke kuće *Buybook* u kojoj su do sada, između ostalih ovdje manje bitnih, objavljeni sljedeći naslovi: *Sedamdeset sehura sa Hafizom*, *Dulistan*, *Mesnevija, III.*, *Mesnevija, IV.* ...). Ali, time se spisak ne iscrpljuje. Spomenuta edicija je samo paradigmatična, pa je ogledni predstavnik cjelokupne produkcije. Mislim da u tome ima nešto nedopustivo evropocentrično: bi li ijedna izdavačka kuća na svijetu prihvatila da objavi moj prijevod *Hamleta* sa perzijskog jezika? Ili bilo čiji prijevod sa bilo kojeg jezika osim engleskog izvornika? Naravno da ne bi iz veoma jednostavnog razloga: *Hamlet* se ima shvatati ozbiljno, bez obzira šta o tome neko mislio, dok sa Hafizom i ostalima svako može činiti što mu je volja. U tome vidim izuzetno potcjenjivački stav prema najvećim književnim ostvarenjima

u svjetskoj povijesti. Obim urađenoga ne ide u prilog nekolicini ljudi koji poznaju perzijski jezik i koji se mogu prihvatiti takve zadaće. Za to postoji niz subjektivnih i objektivnih razloga. Posljednji poduhvat vrijedan pažnje kad je riječ o prijevodu Rumija sa perzijskog izvornik jeste izbor Rumijeve poezije pod naslovom *Divan-i Šems* (preveo Muamer Kodrić, biblioteka *Simurg*, izd. kuća *Lingua Patria*, Sarajevo, 2005., 138 str.).

Autori i izdavačke kuće odlučile su zaobići svakoga ko bi o tim prijevodima mogao dati stručnu ocjenu (redaktore prijevoda, recenzente i sl.), što je njihovo legitimno pravo, koje su iskoristili; u tome nema ništa sporno. Pri tome se cijenjani izdavač *usmjerenog* naziva *Buybook*, sa pretenzijama da postane kulturni, ma šta to značilo, ponaša kao da je otkrio Ameriku. Zašto perzijska i svaka druga (arapska, turska...) klasika nisu do sada prevedene i objavljene sa jezika posrednika, engleskog naprimjer? Kao da je u bivšoj Jugoslaviji, sa onakvim tržištem knjige i izdavačkim potencijalima, bio problem naći izvanredne (ne tek prosječne) prevodioce engleskog jezika, dati im hrpu klasike da prevode sa engleskog jezika. Znali su tadašnji izdavači više nego dobro da bi ih autoriteti iz pripadajućih naučnih oblasti *pokopali* svojim osvrtima i recenzijama. Ko bi se u to vrijeme, pored arabista (da sada ne licitiramo imenima), usudio prevesti i objaviti *Muqaddimu* Ibn Halduna sa engleskog i objaviti je? Usput neka bude rečeno i to da je ovo klasično djelo sa arapskog preveo rahmetli Teufik Muftić, čiji rukopis već godinama čami neobjavljen. Hvala Bogu da niko od naših bajnih prevodilaca nije pokazao ozbiljan interes za *Muqaddimu*. Bilo bi to najveće poniženje koje bi rahmetli Muftić mogao doživjeti, da uz njegov neobjavljeni prijevod sa arapskog, neko objavi prijevod sa engleskog jezika!

Dakle, nikome razboritome u to vrijeme to nije padalo napamet, jer se znalo za neki red. Postojali su neki principi profesionalnosti. Bezračni prostor kulturnog miljea u kome živimo ostavio je prostora *lovcima na historijsku slavu*.

Jednako nedopustivo je nasilno prekrajanje prošlosti i tradicije pristupa i prevođenja djela

klasične perzijske književnosti sa perzijskog jezika, nipodaštavanje ljudi koji su, za razliku od autora ovih prijevoda, *stvari* doživljavali ozbiljno i sa punom odgovornošću pristupali tom poslu. Naposljetku, mislim da ova štiva nikoga ne ostavljaju ravnodušnim, da nekom čarolijom vajaju duhovne afinitete svih onih koji im pristupe. Ako ni zbog čega drugog, onda bi zbog te činjenice posao njihovog prenošenja na naš jezik trebalo shvatati krajnje ozbiljno i prema njemu se odnositi odgovorno. Ono što je izgrađeno na pogrešnom, također je pogrešno. Prijevodi koji nam se danas nude ni stilski, ni estetski, a niti filološki ne zadovoljavaju osnovna mjerila korektnosti te kao takvi ne mogu predstavljati autentične prikaze djela na koja se odnose. Naprotiv, predstavljaju istinski nazadak u odnosu na ono što smo već imali. Sa već iz osnova iskrivljenog engleskog prijevoda u koji je učitano jedno značenje, dok su alternativne interpretacije u komentarskoj literaturi nedostupne, metodama prepjevavanja i versifikacije nastaju idejni čvorovi koji ne odgovaraju izvorniku na perzijskom jeziku. Cijeli proces osjenčavanja izvornika odigrava se na razini koju tvori niz nesporazuma. Što se mene tiče, ja ih odlučno odbijam i spreman sam vlastite stavove dokazati na primjerima kojih ima u izobilju. Vrijeme će pokazati da tokovi islamske duhovnosti kod nas neće izići neoštećeni iz ovog čvrstog i gušećeg zagrljaja ljubomorne odanosti, kojoj ne impliciram zlonamjernost, ali neznanje i nekompetenciju u smisli tematike ovoga rada, svakako da.

I, na kraju, ali ne i manje bitno: slabim prijevodima treba pridati tamam toliko pažnje koliko slabim originalnim djelima, ali samo u slučajevima ako se ne radi o lažnom predstavljanju izvornika, što je ovdje najbitnije. Slab pisac govori u svoje ime o sebi, dok u neadekvatnom prijevodu prevodilac pozajmljuje svoj glas i velikim pjesnicima.

Priča o perzijskim klasicima na podneblju južnoslavenskih jezika bolje da nikada nije započeta, nego što je to učinjeno ovim prijevodima (drugom prilikom o komentarima tipa *čistu dušu da bi pročistio, trebaš dušu pročistiti*, koji prate prijevode). Oni to, jednostavno, nisu zaslužili.

Post Scriptum

Ovdje posebno želim podvući jedno pitanje koje je posebno značajno. Iako su naznake o tome postojale od samog početka, pustio sam da vidim do kojih će proporcija narasti smjelost. Sa priličnom nelagodom, želim reći i sljedeće: zahvaljujući iznenadnoj radosti *Zimskog bijenala knjige*, koji je još jedna prilika da se upoznamo sa produkcijom u nama susjednim zemljama, do ruku mi je došla knjiga *Govor ptica* Feriduddina Attara, izdata negdje u Srbiji i Crnoj Gori (*Spiritualna edicija*, Stylos, Novi Sad, 2005.) u prijevodu Ahmeda Anande, kako eksplicitno stoji u impresumu, sa perzijskog jezika!

Naznake o svom navodnom poznavanju perzijskog jezika dao je već u predgovoru svojoj knjizi živopisno naslovljenoj *Sedamdeset sehura sa Hafizom*, u bizarnoj rečenici: «Moram reći da mi ni perzijski jezik nije nepoznat...»

Šta znači poznavati neki jezik? Meni, također, nije nepoznat svaki jezik za koji sam čuo da postoji. Ali, prava potvrda tvrdnje došla je tek u srpskom izdanju, gdje je postojala pretpostavka da nema nikoga ko bi mogao prepoznati faksifikat. Iz obzira prema nekolicini ljudi koji znaju ili se predano trude naučiti taj divni jezik, reći ću pod punom odgovornošću da je navedeni *prevodilac sa perzijskog* analfabet u doslovnom i prenesenom značenju te riječi: u doslovnom, to znači da ne može pročitati prostu rečenicu na perzijskom, jer ne poznaje slova perzijskog alfabeta, dok u nešto širem značenju to kazuje da ne posjeduje minimum pozitivnih saznanja o perzijskoj književnosti čije dragulje bi prevodio *preko koljena*. Dugogodišnje poznanstvo i empirijsko saznanje daje mi za pravo da to ustvrdim. Ja ne znam šta bi ovaj falsifikat mogao značiti njemu, ali sam siguran da će ova velika neistina i lažno predstavljanje ostaviti mrlju beščašća na povijest prevodilaštva u BiH. Užasno mi je žao samo što je u sve *upleten* Feriduddin Attar, taj stari poštenjačina i pobožni čovjek iz Nišapura.

Summary

A STUDY ON TRANSLATING AND TRANSLATORS

Ahmed Zildic

The author deals broadly with the phenomenon of translating masterpieces of the classical Persian literature into Bosnian from another language, primarily English. It is clear that this phenomenon entails many difficulties and shortcomings, and only the general ones are presented here. He concisely avoids thorough philological analysis with the view that such an analysis would be more suitable for specialized literature review magazines. It is well known that Muslims in Bosnia communicated directly with the Persian literature ever since the 15th century. This literature, through its main representatives Rumi, Hafiz, Attar and others, played a very important role in shaping the Islamic spirituality in Bosnia-Herzegovina. The Persian literature has been read, interpreted and written in Bosnia. Precisely because of these facts, translation of the main works of the Persian classicism into Bosnian from another language seems controversial and the very implications of that process are a subject of this work.

موجز

تحليل في المترجم والترجمة

أحمد زيلجيتش

يعالج الكاتب في هذا المقال وبشكل عام ظاهرة ترجمة روائع الأدب الفارسي الكلاسيكي إلى اللغة البوسنية من لغات وسيطة، وخاصة من ترجماتها الإنكليزية. من الواضح أن هذه الظاهرة تحوي في داخلها الكثير من المصاعب والنواقص، ويكتفي الكاتب هنا بذكر ملاحظات ذات طبيعة عامة. وقد تعدد أن يبتعد عن التحليل اللغوي المتعمق، إيماناً منه بأن مثل هذا التحليل يلبق أكثر بالمجلات المحكمة التي تهتم بالنقد الأدبي. من المعروف أن مسلمي البوسنة قد عرفوا التخاطب المباشر مع الأدب الفارسي منذ القرن الخامس عشر، ذلك الأدب الذي كان له – من خلال عظمائه أمثال الرومي والحافظ والطار وغيرهم – كبير الأثر في صياغة وتشكيل آفاق الإسلام الروحية في البوسنة والهرسك. كان الأدب الفارسي في البوسنة والهرسك يُقرأ ويُشرح ويُكتب. وتقديراً لهذه الحقائق، فإن ظاهرة ترجمة روائع الأدب الفارسي الكلاسيكي من لغات وسيطة، تعتبر بحد ذاتها أمراً متناقضاً، ومضامين هذه العملية مادة لهذا العرض.